

İstanbul

Şəhərlər üzərində durduğum, zaman-zaman düşündüyüm mövzulardan biridir. Türk yazıçısı Əhməd Hamdi Tanpınarın “Beş şəhər” kitabını ilk dəfə oxuyanda təəccüblənmiş və nə zamansa belə bir kitab yazmaq istəmişdim. “Qobustan” jurnalının ötən sayında Şuşa haqqında yazdığım essedən sonra yaşadığım, gördüyüm şəhərlər barəsində yazmaq qərarına gəldim. Bəlkə də, yazmaq istədiyim şəhərlər kitabının ilk yazılmasına bu dərji vasitəsi ilə artıq başlamışam...

İstanbul ilə ilk tanışlığım romanlar, səriələr, hekayələr, filmlər sayəsində olub. İstanbula gəlməzdən öncə bu şəhərin bir çox küçələrini, səmtlərini tanımışam. Ədəbi mətnlərdə heç vaxt olmadığım səmtlərin, kafələrin, küçələrin adını eşitdikcə, şəhərin videolarına, fotolarına baxdıqca düşündürdüm ki, burada yazar, sənət adamı olmaq üçün hər şey var. İstanbulla ədəbi-mədəni mənbələr üzərindən tanışlığım dan xüsusi həzz alırdım. Sonralar orada yaşadığıca çoxsaylı turist axınlarıyla qarşılaşdıqca sevinirdim ki, bu şəhəri mənə hansısa tur şirkətinin bələdçisi deyil, şairlər, yazıçılar tanıdıblar.

Bir şəhərin ədəbi-kulturoloji xəritəsini bilmək heqiqi mənada o şəhəri tanımaq deməkdir. Bu xəritə “Goog-

le Map”dəki, coğrafiya dərslərində öyrədilən xəritədən çox fərqlidir... Düşünürəm ki, Gülhanə Parkını, Nişantaşını, Əmirganı, Boğazı, Eminönünü, Karaköyü, Çamlıcağı... yalnız turistlər üçün hazırlanmış məlumat kitabçalarından, bröşürlərdən tanıyan, öyrənlər nə qədər çox şey itiriblər... Amma həm də anlayıram ki, İstanbul kimi özünü tükətməyən şəhəri qısa bir zaman dilimində tanımaq müşkül işdir. Beş ildir o şəhərdə yaşamağıma rəğmən, hələ də gedib gөр bilmədiyim məkanların, səmtlərin olması və heç zaman bu şəhəri bütünüylə gөzməyin mümkün olmadığını anlayıram. Bunu mümkünsüz edən əsas amillərdən biri də, mənca, şəhərin durmadan böyüməsidir. İstanbul canlı bir orqanizm kimidir, böyüyür, inkişaf edir, dayanmadan özünü yeniləməklə məşğuldur. Bu, həm də onun ən pis tərəfidir. Yaşadığım beş il müddətində dəyişimlərin sürəti məni hüznəndirib. Bir də görürsən ki, gözünün alışdığı binanı söküb yerinə başqasını tikiblər, bir də görürsən bir kafe dəfələrlə dəyişdi və bir başqa şeyə çevrildi, bir də görürsən alışdığın nəqliyyat sistemi yeniləndi və başqa bir şeyə döndü... Bu dəyişimin hüznünü ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçısı Orxan Pamukla evində söhbət edərkən onda da hiss etdim. Yazıçı əliylə eyvanındakı binalara, tikililərə işarə edərək on il əvvələ qədər bunlar yoxuydu, hər şey sürətlə dəyişir deyirdi. Nostalji yalnız olmasa da, şəhərin bu çevik dəyişimi bütün ömrünü İstanbulda keçirmiş bir yazıçını haqlı olaraq narahat edirdi. Bu dəyişimlərin şübhəsiz ki, obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Obyektiv səbəb mənə görə, təbiət hadisələrindən sonra yaranan dağıntılardır. Subyektiv səbəb isə “kentsel dönüşüm” layihəsidir. Kentsel dönüşüm şəhərin bir hissəsinin və ya böyük bir qisminin dağıdılıb yenidən inşa ediləməsidir. Türk yazıçılar bu dəyişimin özünü sənətin mövzusunə çevirdikləri çoxsaylı əsərlər yaradıblar. Məsələn, Pamuk da “Beynimdə qəribəlik” romanında İstanbulun son əlli-altmış ildə dəyişimini və bu dəyişimin yaratdığı siyasi, sosial gerçəklərdən bəhs edir.

Tanzimat dönməndən (1839) günümüze qədər İstanbul bir çox sənət adamının ilham qaynağı olub. Hər yazarın İstanbulu fərqlidir. Bir çox yazarlarda hadisələr İstanbulda baş versə də, mətndəki səmtlər, yerlər sadəcə gəlişigözəl olaraq adları çəkilir. Ancaq “İstanbul yazarları” deyimi şəhəri obrazlaşdırın, onun dəyişimindən, memarlığından bəhs edərkən əslində, bu şəhərin insanların həkayələrini nəql edənlərə aiddir.

Məşhur fikirdi ki, Dublin şəhəri yerüzündən silinsə, Coysun romanlarına istinadən onu yenidən bərpa etmək mümkündür. İstanbulu bir müəllifin əsərlərinə görə yenidən inşa etmək mümkün olmasa da, ayrı-ayrı yazıçıların mətnlərindən yola çıxaraq bu şəhəri də səmt-səmt yenidən qurmaq mümkündür. Bakı üçün eyni sözü deyə bilərikmi?

Bizim nəsrimizdə şəhərə baxış fərqli olub. Ötən əsrdə kəndi saflığı, şəhəri isə hiyləgərliyin simvolu kimi dəyərləndirən yazıçılarımız çox olub. Nəsrimizdə kənddən gəlib şəhərdə özünə yer tapa bilməyən, mənəvi deformasiyaya uğrayan obrazlarımızdan bir şəhər salmaq olar...

+++

Bakının paradokslarından, qərarlılığından yazmaq, parklarının birində ceviz ağacı ola bilmək, yarpaqlarını gözə çevirib yüz min gözəl və şəhəri seyr etmək, yarpaqlarını ələ çevirib yüz min əllə toxuna bilmək bu şəhərə, yaza-yaza duymaq, anlamaq bu şəhəri. Axı yazıçılıq həm də özünü başqalarının yerinə qoya bilmək, onların gözüylə dünyaya baxa bilməkdir.

“Git bu mevsimde, gurup vakti, Cihangirdən bak!” Öz adıma deyirəm ki, şəhərimizi tanıyırdıq. Bu şəhərə hansı fəsildə, hansı saatda, hansı səmtdən baxmalı olduğumuzu Yəhya Kamal kimi bilmirik. Biz gözümüzü dörd açaraq baxıb gөрə bilmirik, amma Orxan Vəli şəhərini gözləri yumulu dinləyir, insanların, küçələrini tanımaq, rənglərini ayırd etmək üçün ona icicə qulaq kifayət edir...

Mətin Kaçan. Bu yazıçını keçən il İstanbul Kitab sərgisində bir dostumla söhbət zamanı kəşf etdim. "Ağır Roman"ın dili bənzərsizdi. Roman İstanbulun arxa məhəllərindəki həyatı nəql edir. Yazıçının qərbi təleyi olub. Özünü Boğaz Körpüsündən ataraq intihar edib. Onun yaradıcılığı ilə tanış olmayanda bu intihar məni təəccübləndirirdi. İndi düşünürəm ki, "Ağır Roman"ın müəllifinin taksisini Boğaz Körpüsündə saxladığı özünü aşağıya atmasından təbii, doğəl heç nə ola bilməz.

O, romanda İstanbulun kirliliyini necə də gözəl ifadə edib. (Kırlı demişkən, Brodski də İstanbulu çirkli şəhər adlandırıb). Bir dəfə tələbə yoldaşlarımdan biri dünən iyrenc film izlədiyini, hələ də özünə gələ bilmədiyini dedi. Mən ürəyimdə sən "Ağır Roman"ı izləsən, nə deyərsən deyə fikirləşdim. Və ona bu filmə baxmağı tövsiyə etdim. Sən demə, elə dünən axşam baxdığı, iyrenc deyə tanımladığı bu film imiş... 1996-cı ildə Mustafa Altıoklar roman əsasında film çəkib. Filmin ssenarisini isə Mətin Kaçanla birgə yazıb. Bu filmin aktyorları arasında da çox maraqlı adamlar var: Okan Bayülğən, Müjdə Ar, Küçük İskəndər...

Türkiyənin bir çox universitetlərində "Şəhər və Kültür" dərsi keçirilir ki, burada şəhər dedikdə İstanbul nəzərdə tutulur. İstanbul bədii mətnlərdə ən çox işlənən şəhərlərdən biridir. Magistr, doktorantura dissertasiyalarına, elmi işlərinə nəzər salanda "İstanbul romanlarda", "İstanbul şəirlərdə" kimi araşdırmalarla qarşılamaq mümkündür. Bu araşdırmalar müxtəlif şəkildə olur. Daha çoxu isə bəlli yazarların mətnlərdə şəhərin necə təsvir olduğu, necə simvollaşdığı üzərindədir.

İstanbulda ən çox sevdiyim yer Karaköydür. Ona görə yox ki, bura gəldiyim ilk gün İstanbul Universi-

tetin Dil Mərkəzindən (Tophanə) Karaköyə qədər addımlamışdım və ilk dəfə dənizi məhz burada görmüşdüm. Ona görə ki, çox sonraları şəhərin ruhunu ilk dəfə Karaköyün arxa küçəsiylə Eminönünə gədərkən duydum. Məni təəccübləndirən şəhərin çoxsəliyi, çoxrəngliliyi idi. Hər bir döngə, bir məhəllə keçdikcə şəhərin əsəsinin, rənginin də dəyişdiyini bütün vücudumla hiss etmişdim o axşam...

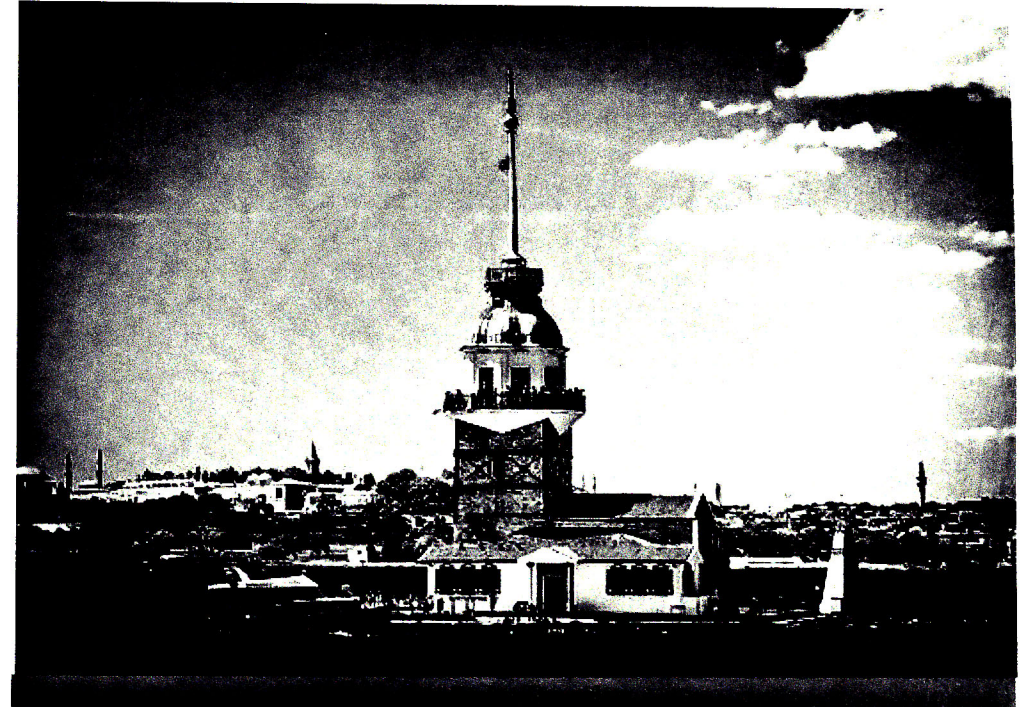
İlk vaxtlar diqqətimi çəkən şeylərdən biri də şəhərin mərkəzi yerlərində qəbiristanlığın olmasıdır. Bəzi restoranlar, evlər, parklar, avtobus dayanacaqlarının beş metrliyində qəbiristanlıqlar var. Əslində, bu, Osmanlı kulturu, daha dəqiq desək, İslam dini ilə bağlıdır. Adətən məzarlıqlar şəhərin kənarlarında, gediş-gəlişin sıx olmadığı yerlərdə olur. Osmanlı dönmində imperatorluğun ən qaynar səmtlərində belə qəbirlərin olması ölümü unutmamaq üçün bilərəkdən edilirdi. Addımbaş rastımıza çıxan qəbirlər insana dünyanın faniliyini xatırladır, hamımızın gəldi-gedər olduğunu gözəl önünə sərir. Qəbiristanlıqların mərkəzdə olmasının digər səbəbi də zamanla şəhərdə gedən dəyişikliklərdir. Tarixən məzarlıqlar olduğu bəzi səmtlər şəhərin kənar hissəsi hesab olunurdu. Əhəlinin say artımıyla da şəhər kənarı məzarlıqlar, şəhərin ən mərkəzinə doğru sürüdü. Digər məsələ bu məzarlıqların çoxu tarixi abidəyə çevrilib. İstanbulda bir neçə dəfə qəbir daşları ilə bağlı konfranslara gətdiyimi xatırlayıram.

Bəzi dillərdə hər "əşyanın" cinsi olur və deyəsən, şəhər sözü linqivistik olaraq da qadın cinsindədir. Şəhərə dair yazılan bir çox şəirlərdə onu qadınla eyniləşdirildiyini görürük. Bəlkə də, şəhərin qadına bənzədilməsi şairlər arasında kişilərin çoxluq təşkil etməsindən irəli gəlir. İstanbulun 1453-cü ildə Fatih Sultan Mehmet tərəfindən fəth edilməsi bəlkə də onun qadın obrazının yaradılmasına əsas təsir edən tarixi hadisədir...

Ahmet Mithat bütünüylə İstanbulda keçən on iki roman yazıb. Onun romanlarında İstanbul üç hissədən ibarətdir: Üsküdar, Bəyoğlu və tarixi yarımada, yəni Fatih. Bu səmtlərin simvolik mənalari var. Məsələn, Bəyoğlu tarixən qeyri-müsəlmanların, əcnəbilərin yaşadığı səmdir. Buradakı mağazalar, restoranlar, otellər hamısı Avropa tərzindədir. Ahmet Mithat romanlarında hər zaman iki əks qütb var. Onlardan biri şərq, digəri qərbi təmsil edir. Məşhur romanlarından birinin adına baxaq: "Fəlatun Bəy ilə Rakım Əfəndi".

İki obraz qarşı-qarşıya qoyulub. Bəy və əfəndi sözlərindən görüldüyü kimi, Fəlatun qərb mədəniyyəti, Rakım isə şərq işarələyir. İstanbul səmtləri üçün də eyni şey keçərlidi: Bəyoğlu qərbi, Üsküdar, Fatih isə şərq təmsil edir.

Bu simvollar Cümhuriyyət dönmində də davam edir. İstanbulu arxa fonu olan, zəngin bir mədəniyyətin qalıntıları olaraq göstərən Tanpınar şəhər bilinci olan unikal yazıçılardan biridir. O, şəhərin dəyişkənliyi, tarixindən söz açaraq əslində qəhrəmanın iç dünyasını açır. Bu, onun Orxan Pamuka verdiyi dəyərli

miraslardan biridir...

Tanpınarın və Pamukun İstanbulu! “Huzur” romanı ilə “Qara Kitab” arasında qırx bir il fərq var. “Huzur” yazıldığında (1949) İstanbulun əhalisi 700.000, “Qara Kitab” yazıldığından (1990) da isə 10.000.000 idi. İndi isə rəsmi rəqəmlərə görə, 16.000.000, qeyri-rəsmi olaraq 20.000.000 yaxınlaşdığı deyilir... Bu çoxluq İstanbul kimi meqapolisdə adamı daha da tənha hiss elətdirir. Onun öz atmosferi var. Hamı harasa tələsir, hamı gecikir, hamı yaşamağa çalışır, bütün bu qaçaqçaqda ünsiyyət unudulur. Və ya o qədər çox səs, rəng, düşüncə var ki, istər-istəməz qütbləşmə, yalnızlaşma qaçılmaz olur... Amma həm də hamı öz marağ dairəsinə, düşüncəsinə uyğun məkanlar tapa bilir...

+++

Burada olarkən fərqi nə vardım ki, bəzi mətnləri anlamaq üçün mütləq şəhəri görmək lazımdır. Məsələn, çox şeirlər olub ki, mənə həddindən artıq yad, mənasız görünüb. Amma İstanbulu gəzərkən həmin mənasız deyə bir kənara atdığım şeirlər, misralar gəldi ağılıma və həmin anda şairlərin nə demək istədiklərini anladım.

Məsələn, Orxan Vəlinin bu qısa şeiri:

**Gemliyə doğru
denizi göreceksin
sakın şaşırma.**

Sən demə, şairin burada nə dediyini anlamaq üçün Haliçdən keçməliyimsən. Haliç metro stansiyası mənim ən çox sevdiyim yerlərdən biridir. Metroya minirsən və qəfil qatar qaranlıq tuneldən işığa çıxır. Buradan şəhərin ən gözəl yerləri - Eminönü, Karaköy, Sultan Əhməd, Ayasofya, Qalata qalası, Qalata körpüsündən keçən tramvaylar - görünür. Şaşırmaq mümkünmü? Şairin “sakın şaşırma” misrasını indi başa düşdüm...

+++

Bir dəfə dostumla şəhəri gəzərkən Qalata körpüsündən söz açdı. Təəccübləndim. İndiyə qədər bu adda körpü eşitməmişdim. O da gülərək üzərində durduğumuz körpünün adının Qalata olduğunu dedi. Mən də gülərək onun yanıldığını dedim, çünki üzərində dayanıb Haliçə baxdığımız bu körpünün adı Karaköydür. Körpünün adını dəqiqləşdirmək üçün öncə ləvhə görmək ümidiylə ətrafa baxdıq, sonra dostum daha praktik bir təklif ilə sürdü: internet. Haqlıymış, Karaköyü Eminönünə bağlayan körpünün adı Qalataymış... Bəs nə üçün buranı Karaköy körpüsü olaraq yadımda saxlamışam? Cavabı əzbərdən bildiyim bir şeirdə gizlidir:

**Öyle düzeltici öyle yerine getiriciydi sevmek
Ki Karaköy köprüsüne yağmur yağarken
Bıraksalar gökyüzü kendini ikiye bölecekti
Çünkü iki kişiyidik.**

Məni yanıldan Cəmal Sürəyanın bu şeiri idi. Şeirdəki Karaköy körpüsü deyincə ağılıma məhz bura gəlmişdi və daha İstanbulla gəlməzdən öncə yaddaşıma bu cür həkk olmuşdu.

+++

Pandemiya dövrünün İstanbulunda insan anlayır ki, İstanbulu İstanbul edən elə məhz insan dənizi, qarışıqlığı, xaotikliyidir... İstanbulun metrolarını, tramvaylarını, kitabxanalarını, kafelərini boş görmək, tarixi yerlərin önündə boynundan fotoaparət asılmış turistlərin yoxluğu, ticarət mərkəzlərinin önündə ərəblərin yoxluğu, uzun növbələrin yoxluğu sanki şəhərdə bir şeylərin əskik olduğu duyğusunu yaradır. İstəyirsən ki, şikayətləndiyin şeylər qayıtsın əvvəlki kimi olsun. Ancaq bütün bunlar İstanbulun umrunda belə deyil... O, yenə möhtəşəmdir, əfsunludur... yenə gözəlliyini onu duyanlara bəxş edir, sirlərini isə heç birimiz heç vaxt bilməyəcəyik!